Løftene fra 1997-valget er
ikke innfridd. Hvor gikk
det galt for den iranske
reformpresidenten?

Khatamis nederlag

Av Yadullah Shahibzadeh, idéhistoriker som har skrevet doktorgrad om den iranske reformbevegelsens ideologiske røtter, og Kjetil Selvik, førstelektor ved Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo.

ETTER ÅTTE ÅR MED regjeringsmakt erklærer president Muhammad Khatami at hans reformprosjekt har mislykkes. Demokratiet han hadde håpet å etablere har ikke materialisert seg, og de konservative har befestet sin stilling i maktapparatet. I et brev til folket i desember 2004 forklarer Khatami nederlaget med en blanding av de konservatives maktmisbruk og reformtilhengernes utålmodighet: "To bitre historiske faktorer har hindret folkets bevegelse i å lykkes," hevder han, "sneversynte, organiserte metoder for å ødelegge folkemeningen på den ene siden, og ekstreme handlinger i reformens navn på den andre."¹ Med ekstreme handlinger mener han provokasjoner mot styresmaktene, i form av voldelige demonstrasjoner, skjellsord, anklager og så videre, som har fått de konservative til å reagere.

Men har ikke Khatami selv noe av skylden for nederlaget? Denne artikkelen retter søkelyset mot problemer i reformpresidentens tilnærming til demokratiseringsspørsmålet. Når reformbevegelsen ikke har fått gjennomslag for sine ønsker

skyldes det også mangler i strategi og lederegenskaper hos Khatami selv.

En uventet seier

Khatamis valgseier den 23. mai 1997 (2 *khordad*) tok de konservative på sengen. Ingen hadde trodd at den tidligere kulturministeren kunne konkurrere med mektige Nateq Nouri, som ledet det konservative partiet (*jame-ye ruhaniyat-e mubarez*) og hadde Lederens støtte. Khatami var regnet som politisk lettvekt og truet tilsynelatende ingen. Da nærmere 70% av velgerne sluttet seg til ham i et valg med svært god valgdeltakelse (rundt 80%), var det derfor få iranere som trodde sine egne øyne.

Khatami selv var også uforberedt på det som skulle skje. Da han erklærte sitt kandidatur til valget 30. januar 1997 trodde han ikke at han hadde reelle muligheter til å vinne. Målsettingen med å stille til valg var, i følge ham selv, å øke befolkningens valgmulighet, og dermed bidra til folkelig mobilisering. Khatami ble med i valgkampen på oppfordring fra venstresidens politiske ledere etter at deres opprinnelige kan-

Khatamis reformprogram var basert på et idealistisk bilde av det politiske systemet. I tillegg manglet han evnen til å forme en bred allianse av reformvennlige iranere, og undervurderte de konservatives kapasitet til å motmobilisere.

didat, Mir Hussain Mussavi, hadde trukket seg.

Siden Khatami så på seg selv som en parentes i valget hadde han heller ikke forberedt et konkret reformprogram. Riktignok hadde han gjort seg tanker om statens rolle i muslimske samfunn, og var sterkt inspirert av vestlig politisk filosofi², men fra dette til å formulere en detaljert handlingsplan for reform gjensto fortsatt en hel del. Gradvis begynte Khatami å konkretisere sine tanker i samarbeid med andre intellektuelle og politikere. Hans støttespillere tilhørte den islamske venstresiden som hadde dominert det politiske liv på 1980-tallet, men var blitt marginalisert under president Rafsandjani (1989-1997). Gruppens reformideolog var Said Hajjarian. To måneder før valget forklarte Hajjarian at målet med Khatamis kandidatur var å forsterke republikkens legitimitet og jobbe

for dannelsen av et demokratisk politisk system basert på politiske partier.³ Khatami og hans allierte la vekt på konstitusjonen som grunnlag for republikkens legitimitet. Dette i motsetning til de konservative, som definerte partiets legitimitet på grunnlag av deres forhold til Lederen, Ali Khamenei. Jo mer man distanserte seg fra Lederen, hevdet Nateq Nouri, dess mindre ens legitimitet.⁴

Khatamis reformprogram

To måneder før valget presenterte Khatami en oversikt over målsettingene sine. Hovedparolene i valgprogrammet var som følger:

- Bekjempelse av fattigdom
- Kamp mot despotisme
- Ytrings-, forsamlings- og organisasjonsfrihet
- Likhhet for loven

- Rettssikkerhet
- Aktiv deltakelse fra alle grupper, og fri konkurranse mellom disse.⁵

Khatamis program for reform var i virkeligheten et ønske om å implementere den iranske grunnloven. Dersom denne ble anvendt på riktig måte, hevdet Khatami, ville mange politiske problemer løses. Khatami anså grunnloven som en kontrakt mellom staten og folket. Under forutsetning av å respektere kontrakten ville republikken bli et fullverdig demokratisk system. Ordet demokrati forekom dog ikke i programmet. Khatami visste at demokrati var betraktet som et “vestlig konsept” i republikken, og foretrakk å bruke mindre sensitive ord som “sivilsamfunn” (*jame-e madani*), “folkestyre” (*mardomsalari*) og “pluralisme”. I praksis var det likevel klart at reformprogrammet forutsatte at Iran utviklet et demokratisk system. Det er vanskelig å innføre ytringsfrihet, rettssikkerhet og fri konkurranse uten samtidig å innføre demokrati. Slik Khatami så det trengte imidlertid ikke Iran å importere demokratiet fra Vesten, som en fremmed form for politisk organisering. Det eneste landet behøvde var å implementere grunnloven.

Khatamis reformprogram skulle føres på to plan. For det første gjennom reform av det politiske systemet, for å hindre makt-monopoler og tilsidesetting av grunnloven. For eksempel ville Khatami begrense vokterrådets mulighet til å ekskludere kandidater til valgene, reformere politi og etterretningsvesen for hindre politiske overgrep og forby militære enheter som revolusjonsgarden å blande seg i politikk. For det andre ville Khatami bidra til mobilisering av sivilsamfunnet. Folkemeningen skulle kanaliseres til poli-

tikerne gjennom fagforeninger, politiske partier og interesseorganisasjoner. På denne måten ville staten komme til å avspeile folkets vilje.

Hva har skjedd?

I løpet av sin åtteårige presidentperiode har Khatami scoret enkelte viktige politiske seire. Blant annet har han greid å implementere en sovende paragraf i grunnloven om at det skal holdes lokalvalg i Iran hvert

Khatamis program for reform var et ønske om å implementere den iranske grunnloven.

fjerde år. Lokalvalg ble gjennomført for første gang i 1999 og gjentatt i 2003. Resultatet har blitt en styrking av lokaldemokratiet, ikke minst fordi Khatami har lyktes i å holde vokterrådet utenfor nominasjonsprosessen i disse valgene.

Et annet pluss på merittlisten er reformen av etterretningssystemet (sikkerhets- og informasjonsministeriet) som ble gjennomført i 1999. Etter at deler av etterretningen hadde vært involvert i en serie politisk motiverte drap i 1998 grep Khatami inn og forandret organisasjonens struktur og ledelse. Nå skal det imidlertid sies at Khatami hadde støtte fra høyere hold, og ikke minst fra Lederen, for å gjennomføre denne reformen. Hadde det ikke vært for at Khamenei selv var bekymret for å miste kontrollen over etterretningens aktiviteter er det tvilsomt om Khatami hadde greid å avsette sikkerhets- og informasjonsministeren Dori Najafabadi. Reformen av etterretningsvesenet var like fullt en seier for

reformbevegelsen. Sikkerhets- og informasjonsministeriet hadde fungert som en stat i staten, hvor de konservative hadde drevet en rekke lyssky aktiviteter.

Til tross for enkelte slike lysglimt må man imidlertid konkludere med at Khatamis reformprogram i det store og hele har mislykkes. Iran er fortsatt ingen rettsstat, og fattigdom er et voksende problem. Politiske prosesser er kontrollert av den konservative eliten, og ytrings-, forsamlings- og organisasjonsfrihet er ikke garantert. For eksempel har studentbevegelsen blitt kneblet og mer enn 100 reformaviser stengt mellom 2000 og 2004. Ved parlamentsvalget i februar 2004 ble dessuten drøye 2500 reformkandidater ekskludert fra å delta. Konservative bastioner som vokterrådet og rettsvesenet er like uregjerlige som før.

Hva har gått galt?

Hvorfor har ikke Khatami greid å gjennomføre flere reformer i løpet av sin åtteårige presidentperiode? En kan tilnærme seg dette spørsmålet på ulike måter. En mulig forklaring er at reformforsøket strandet på manglende vilje. Tilhengerne av denne forklaringsmodellen argumenterer med at Khatami er en del av presteskapet og den politiske eliten, og derfor har sviktende personlig motivasjon for å reformere systemet. Dersom presidenten bidrar til å avvike teokratiet vil trolig hans egne dager som statsleder være talte, og venner og kolleger i presteskapet vil miste sine privilegier. Skeptiske analytikere vil således peke på at Khatami har alt å tape på å innføre et demokrati.

I denne artikkelen skal vi imidlertid la mistroen ligge, og la tvilen komme Khatami til gode: når presidenten sier han har

mislykkes skal vi tro ham på viljen, og heller konsentrere oss om manglende *evner*. Tre hovedargumenter kan trekkes frem i så måte. For det første var Khatamis reformprogram basert på et idealistisk bilde av det iranske politiske systemet. For det andre manglet han evne til å forme en bred allianse av reformvennlige iranere. Og for det tredje undervurderte han de konservatives kapasitet til å motmobilisere.

Khatamis idealisme

Det første problemet i Khatamis tilnærming til reformspørsmålet har vært en manglende evne til å kombinere teori og praksis. Khatami har forholdt seg til Den islamske republikk som om den var en idé, og ikke som konkret politisk virkelighet. Som presidenten selv har sagt ved flere anledninger, er han mer en intellektuell enn politiker. Han vet utmerket hvordan systemet bør fungere, men er ikke like flink til å håndtere systemet slik det *faktisk eksisterer*. Til en viss grad skyldes dette manglende ledererfaring: bortsett fra perioden som leder for det relativt oversiktelige kulturministeriet (*ershad*) har Khatami aldri tidligere hatt tunge politiske ansvar. Men manglende lederevner er også et resultat av Khatamis lynne og personlige egenskaper. Presidentens milde og konsensusorienterte lederstil egner seg ikke til å presse gjennom krav hos de konservative. Mens motstanderne setter hardt mot hardt, er Khatami konfliktsky. Han fremstår som ubestemt og lite utfordrende av natur. Iranerne trodde de hadde valgt en politiker som kunne føre deres sak og foreslå konkrete løsninger på nasjonens problemer. Men Khatami er ingen handlingens mann, og verken kriger eller politisk strateg.

Reformpresidenten har søkt å forandre

Støtten fra den tidligere presidenten Rafsandjani var av avgjørende betydning for Khatamis triumf i 1997. I 2000 allierte Rafsandjani seg imidlertid med de konservative.

systemet gjennom lover. Han har stilt sin lit til konstitusjonen som grunnlag for en fri og pluralistisk stat. Slik Khatami så det, hadde de kontrarevolusjonæres voldsbruk på 1980-tallet skapt en slags unntakstilstand som gjorde at landets grunnlov ikke hadde blitt implementert. Men nå som Iran hadde oppnådd sikkerhet måtte unntakstilstanden oppheves og grunnloven implementeres fullt ut. Dette innebar blant annet maktdeling mellom ulike organer og respekt for folkemeningen.

Problemet var bare at de konservative ikke hadde tenkt å gi fra seg makten uten videre. Og enten det var konstitusjonelt eller ikke var det de som besatt de viktigste stillingene i systemet. Da Khatami kom til makten var nesten alle republikkens maktinstanser motstandere av hans reformer. Verken Lederen, vokterrådet, rettsvesenet, etterretningssystemet, revolusjongarden, ekspertrådet eller parlamentet var tilhen-

gere av demokrati. Khatami trodde Lederen og vokterrådet ville vike hvis de ble stilt ovenfor folkemeningen. Han tok også grunnlovens beskrivelse av presidenten som den nest mektigste personen i systemet for god fisk. Det Khatami ikke tok med i beregningen var imidlertid at de konservative var beredt til å sette loven til side for å hindre tap av økonomisk og politisk makt.

Grensene for muligheter til reform gjennom legale kanaler ble tydeliggjort da reformbevegelsen lanserte de såkalte tvillinglovforslagene (*layeha-ye dogulu*) i september 2002. Det første av disse utkastene som ble godkjent av parlamentet, foreslo å frata vokterrådet myndigheten til å overvåke nasjonalvalgene og ekskludere uønskede kandidater. Det andre lovutkastet foreslo å utvide presidentens makt. Ifølge iransk konstitusjon kan imidlertid ikke parlamentet vedta lover uten vokterrådets godkjenning. Dermed måtte tvillinglovforslagene som innebar å redusere vokterrådets myndighet opp for behandling i nettopp vokterrådet. Der ble selvsagt lovforslagene avvist. Khatami var opprørt og truet med å tre ut av sin stilling som president hvis ikke de konservative ga seg. Men vokterrådet var urokkelig, og Khatami resignerte. I en bitter kommentar til pressen oppsummerte idealisten problemet: "Jeg mener presidenten er den mektigste personen i systemet med ansvar for grunnlovens implementering. Hvis ikke dette bli bekreftet av vokterrådet betyr det at presidentskapet ikke er som konstitusjonen hevder".⁶

Mangel på bred allianse

Ønsket om reform kom nedenifra. For å lykkes i sin kamp for å endre systemet var Khatami avhengig av politiske allianser og

folkelig press. Tilhengerne av reform var imidlertid en broket forsamling. Den spente fra venstreradikale politikere til markedsliberale teknokrater, og var like sammensatt som folkets ønsker for fremtiden var varierte. Mens enkelte ønsket liberalisering innen rammene av den islamske staten, ville andre erstatte landets politiske system med en sekulær republikk eller til og med monarki. Situasjonen stilte med andre ord store krav til Khatamis lederevner. Men presidenten greide ikke å forene reformkreftene og hadde ingen plan for hvordan folket skulle mobiliseres. Tvert imot fryktet han massene fordi folkets mobilisering kunne bringe situasjonen ut av kontroll.

Khatamis tiltreden som president var opprinnelig et resultat av bred politisk støtte. Ved valget i 1997 hadde ulike bevegelser i det islamske venstre (*khatt-e emam* og *sazman-e mujahedin-e enqelab-e eslami*), pragmatisk konservative teknokrater (*kargozaran-e sazandegi*) og postislamistiske intellektuelle som Abdolkarim Soroush stilt seg bak den reformvennlige kandidaten. Alliansen bygget på felles motstand mot de konservative maktøverne, og var samtidig mulig på grunn av presidentens doble ståsted: samtidig som Khatami var medlem av det islamske venstre hadde han vært kulturminister i Rafsandjanis første regjering, og var derfor fortrolig med teknokratene. I følge Rafsandjani hadde han og Khatami hatt samme syn på kulturpolitikk. Da Khatami måtte gå av som kulturminister i 1992 skyldtes ikke dette konflikt innad i regjeringen, men konservativt press.

Støtten fra Rafsandjani var av avgjørende betydning for Khatamis triumf over Nateq-Nouri i 1997. Samtidig var reformbevegelsen båret av radikale krefter, som journal-

isten Akbar Ganji og politikeren Abbas Abdi, som begge hadde sittet fengslet i Rafsandjanis regjeringstid. Problemet med denne alliansen var at de radikale reformistene ikke ville anerkjenne Rafsandjani og teknokratene i hans parti som reformvennlige krefter. De tolket valget av Khatami som en seier for det islamske venstre, og et uttrykk for at folket var lei av Rafsandjanis politikk. Sistnevnte ble kritisert for behandlingen av det islamske venstre

Mens motstanderne setter hardt mot hardt, er Khatami konfliktsky.

under sin presidentperiode, og etter hvert også for manglende støtte til reformbevegelsen under Khatami. Da den reformvennlige borgermesteren av Teheran Karbaschi måtte gå av etter konservativt press i 1998 mente mange at Rafsandjani kunne gjort mer for å redde ham. På samme måte ble Rafsandjani bebreidet for å bagatellisere etterretningstjenestens politiske drap i 1998, samt å forholde seg passiv under studentopptøyene i 1999.

Under parlamentsvalget i 2000 allierte Rafsandjani seg med de konservative. De radikale delene av reformbevegelsen hadde skremt ham bort med sine anklager, og Khatami maktet ikke å holde 1997-alliansen samlet. Siden venstresiden likevel vant parlamentsvalget, var det mange som undervurderte betydningen av dette skillet. De radikale reformtilhengerne hadde styrket sin selvtilitt og så intet behov for en allianse med Rafsandjani nå som venstresiden kontrollerte både regjering og parlament. Men oppsplitting av radikale og

moderate krefter skulle bli katastrofal for reformbevegelsens fremtid. Uten Rafsandjanis støtte ble reformvennlige politikere, journalister og studenter et lett bytte for de konservative. Stenging av reformaviser og en mer aggressiv undertrykking av studentbevegelsen begynte kort tid etter parla-

Presidenten greide ikke å forene reformkreftene, og hadde ingen planer for hvordan folket skulle mobiliseres.

mentsvalget våren 2000. Med Rafsandjanis stilltiende samtykke startet de konservative en nådeløs kamp mot Khatamis allierte.

I mangel på allianse med sentrale politiske aktører var Khatamis eneste mulighet til å lykkes å mobilisere folket og bygge broer til alternative fraksjoner. Heller ikke på dette feltet har imidlertid Khatami hatt mye å skryte av. For det første har han ikke våget å nærme seg de grupper og individer som har vært ekskludert fra Irans politiske prosess siden begynnelsen av 1980-tallet. Dagens politiske elite består av de som fulgte Khomeini i årene etter 1979-revolusjonen. Andre grupper, som hadde deltatt i revolusjonen, men ikke støttet Khomeinis visjon om *velayat-e faqih* (den rettslærdes styre), har falt utenfor sirkelen av innvidde. Et godt eksempel er nasjonalliberalerne i *melli-mazhabi*-gruppen og "Frihetsbevegelsen" (*nehzat-e azadi*). Siden undertrykkelsen av president Bazargans bevegelse i begynnelsen av revolusjonen har disse gruppene fungert som en tolerert, men ekskludert, opposisjon. Deres ledere, Ebrahim Yazdi og Ezatollah Sahabi,

støttet Khatami i kravene om reform. Men presidenten har ikke gjort forsøk på å trekke nasjonalliberalerne inn i varmen ved å gi dem regjeringsposter eller andre ansvar. Hovedgrunnen var frykten for å fremprovosere de konservatives vrede, med anklager om å overgi systemet til "motstanderne av Khomeini". Men ved å ta slike hensyn mistet samtidig Khatami en mulighet til å utvide og styrke reformalliansen.

Enda viktigere var bruddet med studentbevegelsen som oppsto etter demonstrasjonene sommeren 1999. Bakgrunnen for opptøyene var et voldelig raid mot studentboliger ved Teheran-universitetet, hvor ytterliggående konservative ville straffe studenter som hadde demonstrert mot stengingen av reformavisen Salam. Angrepet førte til at en student ble drept og flere andre skadet. Dagen etter samlet nærmere 10 000 studenter seg til protest i Teherans gater. Samtidig oppsto sympatidemonstrasjoner i flere andre byer. Opptøyene varte i nesten en uke, og var de største Den islamske republikken hadde sett siden revolusjonens tidlige periode. President Khatami ledet forhandlingene med studentene, og strakte først en olivengren til demonstrantene. Han avviste de konservatives krav om å ty til vold, og insisterte på at uroen måtte dempes gjennom forhandlinger. Men studentene var ikke i humør for kompromisser, og kravene ble mer og mer ytterliggående. De mest radikale ropte "død over Khamenei" (*marg bar khamenei*) og fordømte den islamske republikken.

I valget mellom forsvar for demonstrantene og lojalitet til systemet valgte Khatami det siste. Etter fem dager med uro erklærte innenriksministeriet at demonstrasjonene

var ulovlige, og talsmannen for det nasjonale sikkerhetsrådet, Hassan Ruhani, truet med å gripe inn med makt. Studenter som trosset forbudet ble i de følgende dagene hentet inn av sikkerhetsstyrkene. Khatami vendte demonstrantene ryggen, og kalte de gjenværende studentene for “uroelementer” (*eghteshahgar*). Drøye 2000 ble anholdt under opptøyene, og ledende studentpolitikere som Hishmatollah Tabarzadi og Ahmad Batebi ble fengslet. Hendelsen markerte begynnelsen på bruddet mellom presidenten og studentbevegelsen. Studentene skulle aldri riktig tilgi presidenten for å ha “latt dem i stikken”. Den store studentorganisasjonen Tahkim-e Vahdat som hadde mobilisert for Khatami i 1997 ble splittet i to fraksjoner, hvorav den største nektet å samarbeide med reformistene. Ved neste store studentdemonstrasjon, i november/desember 2002, ropte demonstrantene “sviker” til Khatami og krevde hans avgang.

Bruddet med studentbevegelsen illustrerer et sentralt problem med Khatamis strategi og lederskap. På grunn av ønsket om å reformere systemet innenifra har Khatami unnlatt å involvere “eksterne” grupper som opposisjonspartier, kvinner og unge i demokratiseringsprosessen. Khatamis vegring for å bygge en bred folkelig allianse kan karakteriseres som en frykt for det ukjente. Ved å oppfordre til demonstrasjoner eller andre former for folkelig mobilisering fryktet Khatami voldsutgytelse og anarki. De konservative kunne sette inn politi og militærvesen med full styrke, og demonstrasjonene kunne radikaliseres på en måte som vil frata Khatami lederskapet over reformbevegelsen. Fremfor slike skrekkszenarioer foretrakk presidenten å holde seg til gradvis og

legal reform. Men dermed forspilte han samtidig sitt viktigste pressmiddel i kampen mot de konservative.

De konservatives motmobilisering

Mangelen på bånd til befolkningen gjorde reformbevegelsen ekstra sårbar da de konservative motmobiliserte. Khatami så ikke faren komme, og følte seg trygg på at presset fra den yngre generasjon ville virke i hans favør. De konservative var dømt til å mislykkes, lød argumentet, fordi de var en “utdøende rase” uten rotfeste i befolkningen. En ny og dogmatisk generasjon konservative har imidlertid gjort slike ord til skamme, gjennom en kraftfull og effektiv politisk entré.

De kjennetegnes av sin bastante avvisning av ideen om reform, og gjenopptaking av kampsaker fra revolusjonens tidlige fase som krav om statsdrevet økonomisk utvikling og kompromissløshet på det internasjonale plan. Fra deres synsvinkel er reformistene “svikere” mot Khomeinis budskap og femtekolonister for amerikanerne som vil undergrave den islamske staten. Mange av de nykonservative har sin bakgrunn i revolusjonsgarden, og andre rekrutteres til sikkerhetsstyrker som Bassidj og repressive organer som Ansar-e Hezbollah. De konservative har lyktes i å mobilisere deler av grasroten gjennom en blanding av veldedighet og kontroll over landets moskénettverk.

Resultatet har vært katastrofalt for president Khatami. Våren 2000 ble sjefsideoologen for reformbevegelsen Said Hajjarian skutt på åpen gate av representanter for Ansar-e Hezbollah i Teheran. Hajjarian overlevde drapsforsøket, men ble kraftig lammet og har i praksis blitt satt ut av spill. Revolusjonsgarden har ved flere anled-

ninger brutt inn for å oppløse studentdemonstrasjoner, og uoffisielle forvaltere av lov og orden terroriserer studenter under avhør.⁷ Rettsvesenet har markert seg som en nådeløs motstander av reformpolitikere, intellektuelle og journalister. Den nykonservative statsadvokaten for Teheran, Said Mortazavi, har institusjonalisert tortur under forhør av sine motstandere. Han holdes blant annet ansvarlig for mordet på den kanadiske statsborgeren Zahra Kaze-mi.

Også på det politiske feltet har de nykonservative markert seg. Ved lokalvalget i 2003 lanserte de en ny politisk gruppering under tittelen Abadgaran (utviklerne), og vant kontroll over byrådet i Teheran. Borgermesteren i byen, Mahmud Ahmadi-Nejad, har stått frem som de nykonservatives fremste leder og er kandidat ved presidentvalget i 2005. Da reformbevegelsen mistet sitt fotfeste i nasjonalfor-samlingen våren 2004 var det Abadgaran som overtok styringen. Siden den gang har de nykonservative brukt sitt flertall i parlamentet til å tvangsavsette to av Khatamis ministere og blokkere en rekke reformforslag.

Frem og tilbake er like langt?

Tilbakegangen for reformbevegelsen, og Khatamis nederlag, må ikke forstås dit hen at “ingenting har endret seg”. Selv om reformprogrammet ikke er gjennomført har åtte år med reformregjering bidratt til å endre Irans politiske liv på flere grunnleggende måter. For det første er folks forventninger om demokrati nå mye klarere enn før. Reformbevegelsen har blottstilt de konservatives maktmisbruk, og brakt demokratispørsmålet på bordet. Opposisjonen bruker ikke lenger kodete uttrykk som

“sivilsamfunn” og “pluralisme”, men kaller demokrati for demokrati. For det andre er iransk politikk mye åpnere enn før. Kritikkk av systemet er ikke lenger tabu, og politikere og journalister kan stille spørsmål ved politikernes handlinger. Khatami selv har en stor del av æren for dette. Ingen risikerer lenger fengsel for å løfte sin stemme mot presidenten. Selv kritikk av Lederen passerer i økende grad. Mens det tidligere var en uskreven lov at man aldri kunne “røre ved” Khamenei, skiller man nå mellom kritikk av Lederens politikk og personlig fornærmelse. For det

*Tilbakegangen for reformbevegelsen,
og Khatamis nederlag, må ikke
forstås dit hen at ingenting har
endret seg.*

tredje har det oppstått en rekke politiske partier og flere tusen sivilsamfunnsorganisasjoner. Flere av disse organisasjonene kjemper for demokratirelaterte saker som likestilling for kvinner og menneskerettigheter. Hva angår partiorganisering, så har til og med de konservative gått bort fra tanken om partier som uttrykk for “vestliggjøring”. Den mektige koalisjonen av geistlige og handelsmenn i basaren, *Heyatha-ye mo’talife-ye eslami* har blant annet blitt gjort til politisk parti.

For det fjerde har betydningen av lokalpolitikk økt betraktelig etter at Khatami-regjeringen innførte lokalvalg i 1999. Nye saker har kommet i fokus, og innbyggerne mobiliseres på andre måter enn før. Et eksempel på dette er kampen mot omleggingen av elven Karun som har sam-

let innbyggerne i den sørvestlige Khuzestan-provinsen. I Rafsandjanis regjeringstid ble det bestemt at deler av Karun skulle ledes fra Khuzestan til provinsen Kerman, for å sikre vanntilførselen til pistasienøttproduksjon i Rafsandjan. At den tidligere presidenten kontrollerer pistasienæringen i hjembyen var en ikke ubetydelig faktor for denne beslutningen. Befolkningen i Khuzestan er imidlertid i harnisk, og krever at vedtaket må omgjøres. Interessant nok står konservative og reformvennlige politikere i provinsen sammen om dette kravet. At spørsmålet også debatteres i en ny og blomstrende lokalpresse gjør mobiliseringen i Khuzestan-provinsen ekstra tydelig.

For det femte har Khatamis pluralismekampanje gitt større armslag for Irans mange etniske minoriteter. Flere kurdisk-, arabisk- og tyrkiskspråklige publikasjoner har oppstått, og bruken av minoritetsspråk i det offentlige rom har økt. De siste årene har det for eksempel blitt vanlig å bruke tyrkiske ord i reklameplakater for å appellere til den tyrkisktalende delen samfunnet. Innføringen av lokalvalg har også bedret minoritetenes muligheter til å uttrykke seg. Et uttrykk for dette kan sees i Khuzestan-provinsens hovedstad Ahvaz, hvor samtlige folkevalgte til byrådet (12 personer) er arabisk-språklige. Markering av etnisk identitet har også funnet veien til landets folkeforsamling: da det ble klart at kurderne i Irak gikk mot selvstyre, gratulerte 14 kurdiske parlamentsmedlemmer sine naboer i en formell erklæring.

Konklusjon

Ved utgangen av Khatamis regjeringsperiode har drømmen om demokrati i Iran på ingen måter gått i oppfyllelse. Khatami

manglende strategi og lederegenskaper må bære en del av skylden for dette. Presidenten har verken vært sterk nok i konfrontasjon med de konservative, eller flink nok til å mobilisere befolkningen, til å få gjennomslag for kravene sine. Motparten forsto etter hvert at Khatami var redd for å sette hardt mot hardt, ville søke forhandling fremfor konfrontasjon, og manglet en folkebevegelse i ryggen. Strippet for pressmidler og personlig autoritet var reformpresidenten forsvarsløs mot konservative som motmobiliserte.

Det er imidlertid for tidlig å gi Khatami hans endelige dom. Langtidseffekten av reformforsøket kan være større enn man aner. At politikk i økende grad har blitt organisert rundt partier er for eksempel en viktig endring. Lokalpolitisk mobilisering kan også vise seg å bli en banebrytende arv. Uansett vil Khatami bli stående som politikeren som legitimerte demokratidebatten for iranerne. Hvorvidt det ambisiøse reformprogrammet vil gjennomføres etter hans avgang får tiden vise.

• f •

- 1 Muhammad Khatami, "Name' i bara-ye farda", (brev for morgendagen), Ruzname-ye Sharq, 07.12.2004.
- 2 Året før valget hadde Khatami publisert boken «Az donya-ye shahr ta shahr-e donya» («Fra verden i en by til verden som en by») hvor han presenterer ulike forestillinger om staten i vestlig idéhistorie, og drøfter hvorfor staten ikke har oppnådd en tilsvarende stilling på "islamsk jord".
- 3 Hamshahri, "Iran Nezam-e Hezbi Shekl Migirad" (partisystemet tar form i Iran), intervju med Said Hajarian 10.03.97.
- 4 Hamshari, 29.06.1996.
- 5 Hamid Kaviyani, «Ramz-e piruzi-ye yek rais-e jumhur» («Nøkkelen til presidentens seier»), Teheran: Muassese-ye nashr va tahqiqat-e zikr, 1378 (1999), s. 142.
- 6 Iranian Students' News Agency (ISNA), 7-8. desember, 2003 (www.isna.ir/news)
- 7 Se Human Rights Watch, "Like the Dead in their Coffins. Torture, detention and the crushing of dissent in Iran",